

SZALAY KÁROLY

A narráció mint középkori elbeszélő forma

Minden kornak megvannak az uralkodó műfajai. Az Árpádok idejének a legenda, a krónika, a gesta, az intelmek, vagyis a királytűkrök, a zsoldárok s mellettük jogi vonzatú iratok, az oklevelek. Csak a legszűkebb szakma tudja, hogy ezekben a száraznak vélhető hivatalos dokumentumokban a latin nyelvű magyar széppróza csírái, korai előzményei találhatók.

Az oklevélnek Európa-szerte szigorú szerkezete volt. Kezdődött az invocatioval, bevezető fohászokkal, folytatódott a salutatioval, üdvözléssel, az arenga az okiratban foglalt intézkedés jogi, teológiai, netán filozófiai indoklása volt, a narratio pedig *elmesélte* a birtokadományozás okát. Ezután következett a dispositio, a jogi intézkedés, a lényeg. Végül okirati elem lehetett a promulgatio, a kihirdetés, a corroboratio, a megerősítő, sőt olykor a fenyegető záradék is.¹ Mindettől, lényegét tekintve, alig tért el a magánlevél szerkezete.²

A narráció a kedvezményezett, a megjutalmazott érdemeit volt hivatva felsorolni. Ami föltűnő, hogy a magyar okumentumok az európai oklevélírás legjobb hagyományait őrizték, és igen magas színvonalon.³ Számunkra ezúttal még fontosabb az a megállapítás, hogy a magyar okiratok narrációi sokkal bősegebbek, epikusabbak voltak, mint a nyugat-európaiak.⁴ Vagyis, a jogi írásműben benne foglaltatott egy elbeszélésféle, amit bizonyos mértékig magyar sajátosságnak nevezhetünk.

A krónikaírók fölhasználták az oklevelek narrációit. Küküllői János, Nagy Lajos udvari történetírója anekdotikus előadásmódjában továbbfejleszti az okiratokban talált szépprózai elemeket, akárcsak a Dubniczi krónikában föllelt szövegekben Lajos király „minoritája”.⁵

Sok apró adat, utalás, néhány mondatba sűrített történet nemcsak a kutató, hanem az olvasó számára is érdekes lehet. Ezeket persze nehéz lenne szépprózának kinevezni, de az igény, a lehetőség bennük rejlik. Például: 1162-ben III. István király egy Forcos nevű soproni várszolgát szabaddá tesz és megjutalmaz, mert a *bűtlenek* által ostromlott Kapuvár védelmében kiűnt. Már-már zsugorított elbeszélésként értékelhető eseményleírás. III. Béla magatartására, patriarkális gondolkodására vet fényt az az oklevél, amelyben lánya dajkájának Győrben élő testvéreiről gondoskodik.⁶

Egy 1199-ből származó narráció már szépirói történet, még ha rövid is. Lőrinc ispán a máramarosi vadászaton a lováról lebukó Imre király életét megmenti. Az esemény tömören van megírva, de több egyszerű jogi közleménynél. Egy-egy régiónak, falunak tragikus sorsa is föltárul történelmi háttérként a személyről szóló oklevelekben. Pusztításokról, dúlásokról, árulásokról, lázadásokról is szót ejtenek a méltatások.

Szépirói szempontból a legfontosabb motívumok — a mese, a történet mellett — a részletező leírások, a „mikro-konkrétumok”, amelyek hitelesíteni hivatottak az esemény valóságát. Különbösen is, a jogi bizonyítás és a szépirodalmi jelleg e pontban találkozik: az apró tények jogilag és epikailag is hitelesítenek. Megtudhatjuk, hogy kard, dárda vagy éppen hajtógép köve által sebesült vagy halt meg az érintett személy, mi módon hajtotta végre hőstettét vagy éppen árulását, s olykor realizisztikusan, a környülállásokról is szó esik.

Valóságos kis anekdota kerekedik abból, hogy 1270-ben V. István bajvívást rendel el Domokos sárosi ispán és Fülöp esztergomi érsek között, a Sajópüspökihez és Pogony pusztához közeli sziget ügyében. A vitás birtokjogi kérdést végül is sikerült tárgyalással megoldani. Több mint anekdota, romantikus regénysűrítmény, 1214-ből: Mysca ispán, Salamon mester atyja Gertrud királyné megöletésekor Béla királyfit megszökteti, magához veszi, megható gyengédséggel Endre király iránti szeretetre neveli. Olyannyira, hogy noha a fiú elszakadhatott volna végleg apjától, boldogan egyezett bele abba, hogy Mysca visszavezesse őt a családi kötelékbe. A történet azonban bonyolódik; a pártharcok következtében apa és fiú mégis szembekerül egymással. A dokumentum ecseteli a családi viszályt — amely az ország nyugalma is földülje —, s újabb fordulatként a zágrábi püspököt magasztatja mint a béke helyreállítóját.

Rövid ismertetéséből azonban nem sejlik föl a szépirodalmi jelleg. Mibenlétét Mályusz Elemér foglalja össze oly pontosan, hogy nem is szorul kiegészítésre: „Amint a leírások terjedelme megnövekszik, szembetűnővé válik a kerekded fogalmazásra törekvés. Megnyilvánul ez elsősorban abban, hogy az elbeszélés utal a hős gyermek- és ifjúkorára, kiemeli a fokozatosságot erényei megszerzésében és talentumai megsokszorozódásában. Vagyis nem egyszerűen az eseményeket fűzi az életrajz fonalára, hanem az egyéniség kifejlődését, tökéletesedését teszi az elbeszélés alapjává... Ki kell továbbá emelnünk, hogy a fokozatosság stiláris vonatkozásban, a szép kifejezések ellentétpárok szerinti csoportosításában is megnyilvánul.”⁷

A narrációk talán legfontosabb szépirodalmi jellemzője, hogy noha a 13. század elejére formaviláguk nagyjából kialakul, mégsem készülnek egy kaptafára. „... az életrajzok változatosak, s szinte mindegyikben olvashatunk oly részletet, amelyhez hasonlóval a többiben nem találkozunk.”⁸ Vagyis az oklevél-narrációk java, annak ellenére, hogy a hűség, a helytállás, a hősiesség, a katonai vitézség és a diplomáciai szolgálatban szerzett érdemek ismertetése, kerüli a „sztereotípiákat”, egyénit, más személyre nem jellemző eredetit említ, és ezzel nagyban hozzájárul a „jogi szöveg” szépíróiségéhez. Ezek az oklevél-narrációk majdhogynem egy Jókai-regény tartalmi kivonatára emlékeztetnek, ami dicséret s nem elmarasztalás, hiszen a korszak adottságaiból következik rövidegük. A kor gestái, krónikái sem részletezőbbek, a legendák és mondák sem sokkal bővebbek. A kézzel való írás gazdaságos fogalmazásra készítet. A 9—12. század az írásbeliség újrászületésének, a kancelláriák kialakulásának a kora. Ezért ezen időszak szépirodalmát sem az ókori latin-görög, sem az újkori szépprózával nem mérhetjük. Hiszen esztétikai követelményrendszerük merőben más. A megszületésüket kiváltó ok irodalmon kívüli, de nem ellentéte annak. Szép példa erre Mátyás kancellár IV. Béla uralkodásának legkedetéről való oklevele, amelyet a szakirodalom narráció-gyöngyszemként tart nyilván.⁹

A történet Dénesfia Dénes lovászmesterről szól, oly terjedelmesen, amihez fogható nem találtak a kutatók az azt megelőző harminc-negyven esztendőben. De ilyen megható lírai, familiáris hangvételt sem. Dénes és a királyfi együtt nő föl, együtt gyermekeskedik. Dénes közös gyermekkoruk óta hűségesen ragaszkodik Bélához. Amidőn András a Szentföldre utazik, fiát elküldi az aquileiai pátriárka, Berthold oltalmába, Stahin várába. Dénes oda is követi, barát- és szolgaként. Érdemes szóról szóra idézni az elkövetkező részletet, mert a magyar fordításon is átsült a szépírói ihletettséggel, a királyi lovászmester keleti reverenciával megírt laudációjában, méltatásában. „Elmúlván végül a gyermekkor évei, melyek során velünk fölserdült, midőn a virágzó ifjúkort elérte, erényt erényre halmozván szilárd oszlopként kitartott fogadott hűsége mellett, nem mulasztván el, hogy számtalan jelét adja derekasságának, melyek fényében gyakorta tündökölt felségünk szeme előtt, szüntelenül és fáradhatatlanul. Kedvező és kedvezőtlen körülmények között, amilyeneket az e világi élet tartogat, dicséretes módon mellettünk állván nem riadt vissza attól, hogy javait és személyét egyre gyakrabban a szerencse bizonytalan esélyeinek kitegye.”¹⁰ E lírai hangú dicséret után következnek az epikus részletek, amelyek viszont kosztümös kalandregénybe illenek. A bulgáriai hadjáratban is részt vett Dénesfia Dénes, kitüntette magát Budung vára ostromakor, de nem akárhogyan! Úgy verte vissza az ellen-

séget, hogy egyetlen katonája sem sebesült meg. Majd a bolgár császár öccse, Alexander ellen küldik, aki rejtett rajtaütéseivel, leplezett cselvetéseivel sok zavart keltett, s még Zubuslaus fiát, Bogomerius comest, a székelyek parancsnokát is elfogta. Dénes azonban nemcsak bátor volt, hanem körültekintő és eredményes is. Ilyen részletesen megjelenített epizódoktól ékes ez a narráció: „... Galícia vára tövében tábornokot vertünk, az említett Dénes őrt állván, egyszer csak megpillantott egy katonát, aki az említett várból irányunkban kitört; elsőnek hajtván rá megforgatott lándzsáját, súlyos sebbel a földre döntötte, s az ott a helyszínen kiszendetett.” Másutt: „kardját sokuk vérében megfürdetve” foglyul ejtette az igen jeles Hertynigus lovagot, még a csata kezdetén. Yrislov vára ostromakor azonban elhagyta hadiszerecséje. Másokat megelőzve bevetvén magát a küzdelembe, a várból (nyilván parittyából vagy kődobó alkalmazásból) kilőtt kövek záporában súlyosan megsérült, a mellén kapott két életveszélyes sebet, és kis híján meghalt. Rendkívüli jellemére vallott, hogy Luchuchku vára megvétele után a kincseket nem tartotta meg, hanem beszolgáltatta a királynak, azért, hogy azokkal a harcban részt vett katonákat megjutalmazza.

Mátyásnak gondja van arra, hogy Dénesfia Dénes nagyszerűségét azzal is érzékeltesse: remek, ravasz, cselvető. Kiváló katonákat, lovagokat győz le. És a laudáció summázataként stiláris fordulattal zár, oly mérhetetlenül nagyszerű katona és jellem, hogy „azt nemcsak elmondani lehetetlen, de még elképzelni sem lehet, mivel meghaladja az emberi kifejezőképesség minden lehetőségét”. A leírások majdhogynem fotorealisztikusan pontosak, az akkori írásszokások környezetében mindenképpen. Ellentétesen is, párhuzamosan is szerkeszt. Ha valakit megsebesít, azzal szembeállítatik az ő megsebesülése is. A hadi eszközök pontos megjelölése mellett a „technikai” megoldás is: *megforgatja* lándzsáját. Ha valakit foglyul ejt, azzal ellentétben kiszabadít is és nem akárkit! A *kiváló* Máté lovagot.

A 13. századi narrációnak már kialakult az eszmei mondandója, erkölcsfilozófiája. A hűség, a megbízhatóság, a lovagi patriotizmus jegyében születnek e narrációk. Az Anjou-korban ez a szellemiség tovább erősödik, s kiegészül a korszakra jellemző elemekkel. Történetesen a Róbert Károly által megfélekezett anarchia után a béke és nyugalom öröme is sugárzik a narrációkban, azzal az eszmei alapvetéssel, hogy a rend és a béke letéteményese a király, aki hatalmát Istentől nyerte, tehát földi erő tőle el nem veheti. De azt sem tagadja, hogy támaszai a rend megőrzésében a bárók és a lovagok — akik netán oligarchaként korábban egyáltalán nem tartoztak a törvény és a nyugalom őrei közé.

Az oklevél-narráció fejlődése ellentmondásos. Az egyre szaporodó oklevelek között, ami mennyiségi fejlődésnek mondható, több „irodalmi értékű elbeszélő részt találunk”¹¹, amit az „*individuumkultusz*” is gerjeszt. Az oklevélkultúra igényessé válását jelzi, hogy különösen a 13. században külsejük is szép, nyersanyaguk is kiváló: pergamen. A későbbiek folyamán azonban nemcsak szokványos szókép- és hasonlatrendszer alakul ki, hanem az oklevelek külseje is „eltömegesedik”. Az egyénien kidolgozott szóképeket, az eredeti motívumokat, fordulatokat fölváltják a „sztereotípiák”, ami önmagában nem lenne baj, hiszen a történetírásban is bevett szokás volt az ismétlés, a „klisé”, a vándormotívum, az, hogy korban és időben egymástól távol eső alakokkal is ugyanaz történik. Ez a visszaesés azonban csak viszonylagos, mert ugyanakkor az oklevélíró-szokás elterjedését jelzi.¹²

Szépírói igényű a narrációk szerkezete. Az az eljárás például, amidőn a „hőst úgy emeli ki, hogy beállítja zavargó korába, és úgy ábrázolja, mint az egyetlen hűségest a hűtlenség közepette”.¹³ A jó és a rossz drámai szembeállítás, az erény fényessége a köréje festett sötét környezetben kétségtelenül szépírói és nem jogi dokumentumot szerkesztő tevékenység.

A narrációk jó részén visszatükröződik az éppen az idő tájt fölvirágzó lovagi epika szellemisége, erkölcsi értékrendje, sőt megjelenítési módja is, annak ellenére, hogy az egyik vers, a másik próza. Vers és próza azonban nem áll egymástól távol, hiszen az 1250-es évektől kezdve az oklevélíró-gyakorlat állandóan alkalmazza a ritmust, a rímet, az alliterációt. És nálunk, külö-

nösen a mohi csatavesztés után újjáéledő és újjászerveződő országban tökéletesedik az oklevélírási művészete, de már azt megelőzően, az 1190-es évektől kezdve egyenletesen fejlődik. A *cursus*, a prózaritmus pedig, mint említettem, a 13. század közepétől általánossá válik. De nem is a formái, hanem az eszmei hasonlóságok a fontosak. A lovagi irodalom a 11. században, a lovagi eposz a 12. és a 13. században bontakozik ki, tehát vagy megelőzi, vagy párhuzamosan együtt fejlődik az európai oklevélírással.

Ahogy a lovagi irodalom, úgy az oklevél és a magánlevél is a világi és nem az egyházi szellemiség része. A korszak legjobb oklevél- és levélírói nemcsak vallási, hanem jelentős világi: ókori, latin-görög klasszikus műveltségről is árulkodnak műveikben. A lovagi szépirodalom eszmeisége és az oklevél-narráció erkölcsi értékrendje ugyanabból a koreszményből fakadt. A hős a hűség, a lovagiasság megtestesítője, a hit, a király, tehát a törvény védelmezője eposzban és oklevélben egyaránt. Élete itt is, ott is kalandról kalandra alakul. Bajvívások, csaták, cselvetések, árulások. A lovagi eposzokban azonban — és ez figyelemre méltó — nem mindig egyénítik a hősokeket, sokszor csak bálványszerű jelképek. A narrációkban viszont személyre szól és egyedi a jellemzés. Természetesen itt is ismétlődhetnek olyan magatartásformák, események, amelyek nemzetközi vándormotívumok.

A lovagi irodalom bővelkedik részletező leírásokban. A narrációk ebben sem szenvednek hiányt. Noha a lovagi epika és az oklevél-narráció között közvetlen kapcsolat aligha van, de egy azonos korszak szülöttei, s a kor légkörében uralkodó szellemiség azonos módon hat rájuk.

Kérdés: a narráció nevezhető-e különleges, de mégiscsak szépírói alkotásnak? Horváth János az irodalom létrejöttének két előfeltételét nevezi meg: 1. olvasóközönség; 2. olvasmányrendeltetésű szöveg.¹⁴ Tehát egy marhalevél nem irodalom. Az oklevelezés gyakorlati írásbeliségét Horváth János nem tartja olvasmányrendeltetésűnek, s mivel személyi jogokat rögzít, nem széles olvasóközönséghez szól. Szívesebben beszél tehát Árpád-kori írásbeliségről, mintsem irodalomról.

Horváth János vélekedésében sok igazság van. Valóban, a többezernyi narráció, illetve oklevél túlnyomó többsége nem az irodalom körletébe utalható mű, még akkor sem, ha történettudományilag értékes adatokat tartalmaz. A fennmaradó kisebbik, de nem csekély rész azonban a korszakra jellemző feudális anarchia, a gyilkoló, prédáló rabló düh, a hitvány árulás és a hűséges, hősi helytállás, csatajelenetek és bajviadalok, emberek, királyok és lovagok, királyok és szolgák közti emberi kapcsolatok érzékletes megjelenítésével tűnik ki. Sőt, mint szó volt róla, a narráció eszmei, világnézeti állásfoglalást s a lovagi irodalomhoz hasonlóan példaadást fogalmaz meg. Ha nem olvasmányként szánt mű és nem számít olvasóközönségre, akkor minek teszi ezt? Miért kell egy jogi dokumentumban érzékletesen, színesen, megkapóan, sőt érzelmesen előadni egy történetet, ha nem közönségnek fogalmazta az író? Lehet, hogy mégis nagyobb nyilvánosságnak, családi, falusi közönségnek írott, olvasmányrendeltetésű szöveg a narráció? Erről a kérdéstről így vélekedik Kurcz Ágnes: „ezek a narrációk némi nyilvánosságra, utódok előtti szereplésre, a jó példa terjesztésére vannak szánpva, hiszen a megajándékozottnak nyilván lényegesebb maga az adomány, mint a körtés.”¹⁵

Mint arra már utaltam, az oklevél-narráció gyakran éppen úgy alkalmazza a *cursus* használatot, mint a gesta vagy a krónika. Technikája, szemlélete a magán- vagy a hivatalos levélétől sem különbözik. A világos stílusra, a közérthetőségre való törekvés egész Európában egységes elv, a klasszikus, a középkor legeleji latin hagyományokban gyökerezik.¹⁶ A középkori oklevél- és levélíró-mintakönyvek Plinius, Symmachus és Sidonius levelezőkönyveit vették alapul, és Cassiodorus leveleskönyvét — a középkor összekötő láncszemét az ókorról — használták föl arra, hogy az Európa-szerte újjászerveződő 11–12. századi kancelláriák számára gyakorlati útmutatókat készítsenek. A kor gazdasági és politikai szükségletei hozzák létre a kancelláriákat, hogy azokban okleveleket állítsanak ki. Ez az igény serkenti az írástudás elterjedését. Százak

és ezek foglalkoznak Európában oklevélírással, és általuk indul rohamos fejlődésnek az írásbeliség. Mivel az egyházi tárgyú, vallásos irodalom formailag és tematikailag is kötött, az írni tudók jóformán csak az oklevelek narrációiban élhetik ki személyes hangulataikat, *individuumukat*. Talán ezért megkapóan emberközeli, közvetlen, természetes hangvételűek a narrációk, ami már önmagában véve is inkább szépírói és nem jogi jellegzetesség. Vallomások is ezek az oklevelek, az adományozók hű embereik méltatása közben saját magukról, családjukról, udvartartásukról, szokásaikról, érzelmeikről is szólnak.

Mindezek alapján talán-talán megengedhetjük magunknak azt a föltételezést legalább, hogy a rideg jogi keretbe foglalt narráció a 11–15. században nemcsak a latin nyelvű magyar széppróza valamiféle tétova előzménye, hanem legjobb darabjaiban már korai megtestesülése, inkarnációja is.

JEGYZETEK

- ¹Hajnal István: *Írástörténet az írásbeliség felújítása korából*. 1921.
- ²Mészáros István: *Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből*. Magyar Könyvszemle, 1961. 371–398. o.
- ³Mályusz Elemér: *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*. 1973. 12–19. o.
- ⁴Uo. 20 o. Idézi Fernand Vercauteren.
- ⁵Kurcz Ágnes: *Anjou-kori történetíróink kérdéséhez*. Itk. 1964. 358–368. o.
- ⁶Lásd: Fejér György: *Codex diplomaticus ac civilis I—40 k. Az Árpád-bázi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I—II. k. 1923. Szerkesztette: Szentpétery Imre. *Regesta regum stripis Arpadianae*. 1923—1961. Szerk.: Szentpétery Imre és Borsa István.
- ⁷Az előző pontban foglalt források, valamint Mályusz i. m. 13–14. o. és Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár I.—VIII. k. 1860—1874. I. k. 240. o.*
- ⁸Mályusz uo. 15. o.
- ⁹Uo. Idézi Kurcz Ágnes.
- ¹⁰Kapitányfi István fordítása. In.: Mályusz I. m.
- ¹¹Kurcz Ágnes: *Az Anjou-kori oklevelek narrációja*. Itk. 1966. 179. o.
- ¹²Horváth János (ifj.): *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. 1954. 209. o.
- ¹³Kurcz, 1966. Uo.
- ¹⁴Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. 1931. 26. o.
- ¹⁵Kurcz, 1966. Uo.
- ¹⁶Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI.—XIV. század. 1960. Sajtó alá rendezte: Makkai László és Mezey László. Előszó.

Forrás: *Középkori históriák oklevelekben. 1002—1410*. 1992. (Kristó Gyula gondozásában)

Freskó (Rakacszend)